

EPİSTEMOLOJİK TEMELLERİ IŞIĞINDA İBN ABD EL-BERR'İN BİLİM SINIFLAMASI VE DEĞERİ

-Classification of Science and It's Value in the Light of Epistemological
Foundations in Ibn Abd al-Barr's Thought –

Yrd. Doç. Dr. Hasan Aydın

OMÜ Eğitim Fakültesi

haydin@omu.edu.tr

Abstract: As it's known, tradition of classifying sciences had started with Aristotle in Ancient Greek, who had classified sciences in his philosophical works as theoretical, practical and poetic and his views had been continued and developed by neoplatonic philosophers and medieval Muslim thinkers. Especially, the medieval Muslim thinkers did not just received this classification, but also improved it to discover new scientific fields. Among medieval Muslim thinkers, attempts to classify the sciences began as early as the third/ninth century with Cābir ibn Hayyān and was developed thereafter by al-Khwārizmī, al-Kindī, Abū Nasr al-Fārābī, Avicenna, al-Ghazālī etc.. Muslim thinkers' classification of science is important in, showing the topics, contents, methods, values and hierarchical relations of sciences with each other. Also it expresses understanding of the thinkers general epistemology and epistemology of science, point of view, and handling the topics. This article is about İbn Abd al-Barr's classification of sciences within the framework of his epistemological foundations. For this reason, in this study, we aim to analyse Ibn Abd al-Barr's epistemology and classification of sciences and show their relationship with each other and compare his classification of sciences other Muslim thinkers' classifications.

Key Words: Science, classification of sciences, philosophical sciences, religious sciences, epistemology, predecessor (salafī), Islamic theology (kalām), Islamic philosophy.

I. Giriş:

Ortaçağ İslam düşüncesinde, felsefe ve felsefi bilimlerle ilgilenen düşünürlerin, kökleri Aristoteles'e değin geriye uzanan bir geleneğe dayanarak, ama o geleneği geliştirerek ve aşarak, bilimin neliği, bilimlerin yöntemleri, konuları, amaçları vb. üzerinde sık sık durdukları ve bilimleri sınıfladıkları, hatta sırf bu konuları ele alan yapıtlar kaleme aldıkları

gözlenir.¹ Bu türden çalışmaların, yani bilim sınıflamasını temel alan yapıtların, yöntem, amaç ve konu açısından bilimler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ve birbirleriyle olan dikey ve yatay ilişkilerini göstermek; bilim öğrenmek isteyenler için bilimlerin öğreniminde ve öğretiminde basitten zora doğru ilkesi uyarınca mantıklı bir sıra gözetmek ve pedagojik açıdan verimliliği sağlamak; bilimlere ilişkin bir değer hiyerarşisi oluşturmak ve bilenle bilmeyeni ayırmak gibi amaçlara hizmet ettiği anlaşılmaktadır.² Bilimlere ilişkin kimi tartışmalara, İslam filozoflarınınunki kadar belirgin olmamakla birlikte, İslam dünyasında kelâm ve fıkıh gibi bilimlerin kaynak

-
- ¹ İslam dünyasında yapılmış kimi bilim sınıflamaları için bkz. Osman Bakar, *Classification of Knowledge in Islam*, Islamic Texts Society, Cambridge 1997, s. 2 vd.; Mehmet Bayraktar, *İslâm Felsefesine Giriş*, TDV Yayınları, Ankara 2009, s. 117-127; Süleyman Gökbulut, "İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 19, 2007, s. 245-264; İslamın klasik çağında başlayan bilim sınıflaması ve bilim geleneğinin Selçuklular ve Osmanlılardaki gelişimine yönelik eleştirel bir çözümleme için bkz. Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica (Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi)*, cilt: I-II-III, Lotus Yayınları, Ankara 2005, s. 23 vd.
- ² Bu bağlamda Fârâbî'nin, *İhsa'ül-'Ulûm* adlı yapıtında, yapıtını temellendirmek için ileri sürdüğü görüşler oldukça aydınlatıcıdır. O, bilimleri sınıflayan bir yapıtı niçin kaleme aldığı konusunda şunları söyler: Bu kitaptaki bilgilerden istifade edilebilir. Çünkü insan, bu ilimlerden birini öğrenmek isteyip bu kitaba bakarsa, cesaretle neye giriştiğini, neye baktığını, bu bakışı ile ne fayda temin edeceğini, bütün bunlardan kazancının ne olacağını, bunlarla hangi fazileti elde edeceğini bilir. Böylece ilimlerden neyi kazanmaya girişmiş ise, körü körüne ve aldanmalarla değil de bilerek ve görerek, ona doğru ilerler. İnsan, bu kitap sayesinde ilimler arasında bir mukayese yapabilir ve hangisinin daha üstün, hangisinin daha faydalı, hangisinin daha açık, hangisinin daha sağlam ve hangisinin daha kuvvetli olduğunu, hangisinin daha gevşek, daha kuvvetsiz ve daha zayıf bulunduğunu anlar. Bu ilimlerden birini iyice bildiğini iddia ettiği halde bunu bilmeyen kimseleri meydana çıkarmak hususunda da bu kitaptan faydalanmak mümkündür. Çünkü kendisinden bu ilimdeki bütünü (cümle) bildirmesi, bölümlerini (cüz') sayması istenir ve her bölümde bulunan bütünler sorulur; o buna cevap veremezse, iddiasının yalanlığı belli olur ve kendisinin de yalancılığı meydana çıkar. Bu ilimlerden birini güzelce bilen bir kimsenin, bunun hepsini mi, yoksa bölümlerinden birini mi iyi bildiği ve bu bilgisinin ne kadar olduğu, yine bu kitap sayesinde belli olur." Fârâbî, *İhsa'ül-'Ulûm*, çeviren: Ahmet Ateş, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s. 54-55.

ve değerini tartışan selefi harekette³ ve epistemolojik tartışmaların öncüsü olarak görebileceğimiz kelâm hareketinde⁴ de karşılaşıldığını belirtmek gerekir. Nitekim epistemolojik tartışmalarda gündeme gelen şeriyât/dinsel olanlar-akliyyât/akılsal olanlar, zarûri/önsel-kesbi/kazanılmış bilgi ayırımına bağlı olarak oldukça erken bir dönemde kelâm geleneğinde nispeten dinî bilimlere ilişkin konu, amaç, yöntem ve değerlerine yönelik özlü söylemler geliştirildiğini, hatta bu söylemlerin fetih hareketleri ve çeviri etkinlikleriyle İşlam dünyasında filizlenen felsefi bilimlere değin uzandırıldığını, ancak bu söylem ve tartışmalarda, polemik ve diyalektiğin ağır bastığını belirtmek gerekir.⁵ Selefi hareket ve kelâm geleneğinden kök

³ Selefi terimi İşlamî literatürde sık kullanılmakla birlikte, hâlâ muğlak bir terimdir; Alâi Bekr, öncekiler anlamına gelen selefin, İşlam dünyasında siyasî ve itikadî mücadelelerin ortaya çıkması ve felsefi hareketlerin teşekkülüyle kullanılmaya başlandığını ve bununla, sahabe, tabiûn ve tebauttabiûn gibi kimselerin Kur'an ve hadise bağlı inancının kastedildiğini belirtir. Bir diğer deyişle bu sözcükle erken dönem Müslümanların, İşlamî algısının ve inançlarının vurgulandığını söyler. Ona göre, selefin bir diğer adı, fırkayı naciye diye bilinen ehli sünnet ve ehli hadistir. Ancak o, Eş'arı'nın ardından Eş'arılığın Mutezileye yaklaştığı için ehli sünnet ve seleften ayrıldığını söyler. Ona göre selef, itikadî açıdan Kur'an ve hadise bağlı, akli nassın/dogmanın hizmetinde kullanan, Kur'an ve sünnetle istidlalde bulunan, el, yüz, göz, gelme, gitme gibi Kur'an ve hadislerde Tanrı'ya iliştirilen haberî sıfatları "O'nun bir benzerinin olmadığını" kabul etmekle birlikte, te'vil etmeden olduğu gibi kabul eden, nassı/dogmayı aklın önüne koyan ama sahih akılla sahih nassın/dogmanın çelişmediğini ileri süren, kelâm ve felsefeyi bidat olarak kabul edip reddeden kimselerin oluşturduğu bir akımdır. O bu akım içerisine, sahabe ve tabiûnu dahil ettiği gibi, Ahmet b. Hanbel, Ebu Hanife, Malik b. Enes, İbn Teymiyye vb. de dahil eder. Bkz. D. Alâi Bekr, *Melâmihu Reisiyye li'l-Menheci's-Selefiyye*, Daru'l-Akide, tarihsiz, s. 11 vd.

⁴ Bkz Mehmet Dağ, "Eş'arı Kelâmında Bilgi Problemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İşlam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, cilt: IV, Ankara 1980, s. 97-114.

⁵ Bu konuda, Ebû Hanife'nin fıkhı'l-ekber, fıkhı'l-asgar ayırımıyla başlayan, selefin, özellikle Malikî, şafiî ve Ahmed b. Hanbel gibi düşünürlerin kelâm biliminin değeri ve fıkhın kaynakları konusundaki tartışmaları ile evrilen ve nihayet Mu'tezile ile bilimleri epistemolojik bir temele oturtmaya yönelen tartışmaları anımsatmak gerekir. Bkz. Ali Ebû Mulhim, *Felsefetü'l-Arabiyye: el-Müşkilât ve'l-Hulûl*, Beyrut 1994, s. 19 vd. Ebû el-Hasan El-Eş'arı'nın Mu'tezilenin epistemolojisi ile ilgili aktardıkları bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Bkz. El-Eş'arı, *Makalat'ül İşlamiyyîn ve İhtilafu'l-Musallin (İlk Dönem İşlam Mezhepleri)*, çeviren: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 286 vd.

alan bu anlayışın, Gazzâlî'yle birlikte, ikili bir tutuma doğru evirildiğini söylemek olasıdır: İlki, *Fâtihat'ul Ulûm'*da gözlemlediğimiz tutumdur ve felsefî geleneğe olduğu gibi pedagojik, betimsel ve bilim öğretimini teşvik edici bir yaklaşımı yansıtmaktadır⁶; ikincisi ise, *Tehâfütü'l-Felâsife* ve el-

Aynı geleneğin Maturidî tarafından geliştirildiği ve onun kimi felsefî bilimlerin eleştirisini de yaptığı görülür. Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çeviren: Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara 2005, s. 9-15 ve 139-147. Aynı geleneğin Ebû el-Hasan Eş'arî'den itibaren Eş'arî düşünürlerde de yer aldığını belirtmek gerekir. Sözelimi Bağdâdî, çeşitli bilimlere yönelik eleştirel tutumuna ek olarak epistemik bir temelde bilimleri ve sanatları sınıflamaktadır. a-) Akli inceleme ve akıl yürütmeye bilinen şeyler: Bu türden bilgilere Bağdâdî, dinin gelmesine bağlı olarak, evrenin önceliliği, yaratıcısının öncesizliği, nitelikleri, adaleti, kullarına sorumluluk yükleyebileceği, mucizeyle kanıt getirerek peygamberin doğruluğunun kanıtlanabileceği gibi bilgileri örnek vermektedir. b-) Tecrübe ve alışkanlıklar (*âdât*) yoluyla bilinen şeyler: Bağdâdî'ye göre bu tür bilgilere, tedavi ve ilaçlar konusundaki tıp bilgisiyle, meslekler ve zanaatlar hakkındaki bilgiler girmektedir. Onca bu tür bilgilere, bazen ilkeleri tecrübe ve alışkanlıklardan elde edilmiş olmayan, alışılmış şeylere kıyasla elde edilen bilgiler de dahil edilebilir. c-) Din vasıtasıyla bilinen şeyler: Bağdâdî, bu tür bilgilere, bir şeyin haram, helâl, vacip, mendup ve mekruh oluşu gibi fıkı hükümlere ilişkin öğrenileri iliştiirmektedir. d-) Bir kısım insan ve hayvanlarca ilham (esin) vasıtasıyla bilinen şeyler: Bağdâdî, ilham ile bilinen şeylere ise, şiir ve musiki bilgisi gibi, bilmek için herhangi bir eğitim almanın gerekli olmadığını ileri sürdüğü, sıradan kimselerin de elde edebileceği bilgileri örnek vermektedir. Onca bu türden bilgiler, Tanrı vergisi olup, ne kıyasla, ne de akıl sahiplerinin üzerinde birleştiği bir zorunlu bilgiyle kavranılabilir. Bkz. Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1928, s.14-16. Gazzâlî de erken dönem İslam kelimcilerinin bilimlerle ilgilendiklerini ve felsefî bilimleri eleştiri süzgecinden geçirdiklerini açıkça ifade etmekte, ama onları eksik bulmaktadır. Nitekim o şöyle der: "Ben, İslam bilginleri içinde dikkat ve çabasını buna (felsefe ve felsefî bilimlere) yönlendirmiş olan birini görmedim. Kelâm bilginlerinin kitaplarında, sadece filozofları yadsımaya yönelik, çelişkili ve önemsiz ifadeler vardır. Bunlarla, bilimlerin inceliklerini bildiklerini iddia edenler şöyle dursun, sıradan (avâm) birinin bile ikna edilmesi düşünülemez. Nihayet anladım ki, bir mezhebi anlamadan ve inceliklerini bilmeden reddetmek, karanlığa taş atmaktır." Gazzâlî, *el-Munkizu mine'd-Dalâl*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1984, s. 10.

⁶ Bu yapıtta hiç eleştirel bir anlayışın bulunmadığını söylemiyoruz; sadece vurgulamak istediğimiz, nesnel bir yaklaşımla, polemikleri büyük ölçüde bir kenara bırakarak, bilim öğrenmek isteyen insanlara yol göstermeyi, bilim öğrenmenin faziletini, hangi bilimlerin daha yararlı olduğunu açıklamayı hedef

Munkizu mine'd-Dalâl gibi yapıtlarda gözlemlediğimiz, kelâmın polemik ve eleştirel anlayışının filozofların ortaya koyduğu bilimlere ve bilim sınıflamalarına uygulanışdır.⁷ Aynı anlayışın fikhî uzantısını el-Müstesfâ' min İlmi'l-Usûl adlı fikhî yapıtında da görmek olasıdır.⁸ Bu ikinci tutumun, dinî bilimlerle ilgilenen düşünürlerde daha etkili olduğu, daha çok felsefî bilimlerin kimi epistemolojik ve dinsel-kelâmî ve fikhî gerekçelerden yola çıkılarak bir eleştirisinin yapılmaya çalışıldığı ve bu eleştirilerden hareketle yeni bir bilim sınıflaması önerilmeye yöneldiği gözlenir.⁹

Gerek felsefe gerekse din bilimleriyle uğraşan düşünürlerin bilim sınıflamasına yer veren yapıtlarının, günümüzden bir uygarlık perspektifiyle geriye doğru bakıldığında, hem bilim sınıflamasını yapan düşünürlerin bilim anlayışlarının hem de içinde yaşadıkları sosyo-kültürel bağlamda bilime bakışın görülmesi açısından önemli bir değerinin bulunduğu inkar edilemez. Buna, her bilim sınıflamasının belli bir ontolojik ve epistemolojik zemine dayandığı düşünülürse, dönemin varlık ve bilgi anlayışını yansıtmaya, bilgi ve bilimin kaynak, değer ve ölçütleriyle ilgili nasıl

aldığıdır. Bkz. Gazzâlî, *Fâtihat'ul-Ulûm*, tahkik: Ahmed Nâcî el-Cemâlî ve Muhammed Emîn el-Hâncî, Mısır 1322, s. 2 vd.

⁷ Bkz. Gazzâlî, *el-Mukiz.*, s. 10 vd.; *Tehâfütü'l-Felâsife*, tahkik: Maurice Bouyges, Beyrût 1927 s. 37 vd.

⁸ Gazzâlî fikhî eseri, el-Müstasfa min ilmi'l-Usul, adlı yapıtında bilimlerle ilgili şunları söyler: "Bilimler üç çeşittir; a) *Salt akli bilimler*: Şeriat bu bilimi ne araştırmaya teşvik eder ne ona yönlendirir. Sözelimi, hesap, hendese ve ilm en-nücum bu bilimlerdendir. Bu bilimler, yalancı zanlar (zunûn kâzibe) ile yararı olmayan doğru bilgiler (beyne ulûm sâdıka la menfaa lehe) arasında yer alır. Yararı olmayan bilgilerden Tanrı'ya sığınırız. Yarar, şu anki gelip geçici şehvetlerde ve gösterişli nimetlerde değil, gerçek doğru olan ahiret yurdundadır. b-) *Salt Nakli bilimler*: Bu bilimlere örnek olarak tefsir ve hadis gibi bilimleri verebiliriz. Bu tür bilimleri edinmek kolaydır; zira ezber kuvveti güçlü büyük küçük herkes bunları nakille öğrenir; bu bilimlerde akla yer yoktur (feylese fihi mecâl li'l-akl). c-) Bilimlerin en şerefli ise, akıl ve naklin birleştiği bilimlerdir. İşte fıkıh ve fıkıh usulü bu üçüncü bilimlerdendir. Gazzâlî, *el-Müstesfâ min İlmi'l-Usûl*, cilt: I, Medine, tarihsiz, s 4.

⁹ İbn Haldûn'un tutumunda Gazzâlîci yaklaşım açıkça gözlenmektedir. Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, tahkik: Halil Şahâde, Beyrut 2001, s. 542 vd.; Stave Alan Johnson, *A Critical Analysis of Epistemological Basis of İbn Khaldûn's Classification of The Sciences*, İndiana Universty, 1989, s. 11-113.

bir tutum takınıldığını anlama konusunda da kimi ip uçları vermesi açısından önemli bir veri sağladığını eklemek gerekir.

Biz bu makalede, dinî geleneğe, hatta daha özel olarak selefi geleneğe bağlı olduğu söylenen¹⁰, 11. yüzyılda yaşamış Endülüslü düşünür İbn Abd el-Berr'in (öl. 1071)¹¹ bilginin neliği ve kaynaklarına yönelik epistemolojik çözümlemesinden yola çıkarak, onun bilimler sınıflamasını ortaya koymaya çalışacağız. Bu konuda temel dayanağımız, bilgi ve bilimin değeri ile bilim sınıflamasını el aldığı *Câmi'u Beyân'il-İlm ve Fazlihi*¹² isimli yapıtı olacaktır. Yapıtın, salt betimsel bir tutumla kaleme alınmadığını, felsefi bilimlere ilişkin özgün eleştirel değerlendirmeler de içerdiğini kaydetmek gerekir. İbn Abd el-Berr, dinî-selefi gelenekten beslendiği ve hadis ve maliki fıkı

¹⁰ Bkz. Süleymân b. Sâlih el-Ğasun, *Akidetü'l-İmâm İbni Abdi'l-Berr fi't-Tevhîd ve'l-İmân*, Riyad 1996, s. 157 vd..

¹¹ Ülkemizde pek fazla tanınmayan ve hakkında neredeyse yok denecek denli az çalışma olan İbn Abd el-Berr'in, yaklaşık olarak 979-1071 yılları arasında Kurtuba'da yaşadığı belirtilmektedir. Arap asıllı olan İbn Abd el-Berr'in tam adı, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abd el-Berr b. Âsım en-Nemerî'dir. Hâfızu'l-mağrib, şeyhü'l-İslam, ilmü'l-a'lâm, Ebû Ömer gibi lakaplarla da anılan İbn Abd el-Berr'in isminin sonuna Kurtubî, el-Endülüsî, Mâlikî gibi sanlar da eklenmektedir. Arap asıllı olduğu ve Nemer kabilesine mensup olduğu söylenmektedir. Zehebî onun itikadî olarak selefi olduğunu söyler. Fikhî mezhep olarak ise önceleri Zâhiri iken Malikiğe yöneldiğini, buna rağmen Şafilîğe de meylinin olduğunu belirtir. Ebû Abdullah b. Ebî el-Feth ise, uzun bir müddet Zâhiri mezhebine bağlı kaldığını, herhangi bir kimseyi taklit etmeksizin kıyasa bağlı sözler söylediğini ve Şafilîğe yöneldiğini kaydeder. Ancak, yapıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Maliki mezhebine bağlıdır ve kadılık da yapmıştır. Ona, hadis, fıkıh, tarih ve siyer, akide, edeb ve ahlak gibi alanlarda pek çok eser nispet edilir. Ancak şöhretini, hadis alanı ve Muvatta üzerine yaptığı şerhlere borçludur. En meşhur yapıtları, Temhîd, el-İstizkâr, el-İstî'âb, Camiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi adlı yapıtlarıdır. İbn Abd el-Berr'in hayatı, yapıtları ve temel görüşleri için bkz. İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân*, cilt: VII, tahkik: İhsan Abbas, Byrut 1968, 66 vd.; Ebî el-Eşbâl, ez-Züheyri, *Mukaddime Kitâb Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:I, Dar İbn el-Cevzi, 1994, s. 7 vd.; Süleymân b. Sâlih el-Ğasun, *Akidetü'l-İmâm İbni Abdi'l-Berr fi't-Tevhîd ve'l-İmân*, s. 18 vd.; Nevzat Tartı, İbn Abdi'l-Berr ve et-Temhid'indeki Şerh Metodu, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994, s. 12 vd.

¹² Kitap iki cilt olarak, Ebî el-Eşbâl, ez-Züheyri tarafından neşredilmiş, Suudi Arabistan'da 1994 yılında yayımlanmıştır. Züheyri kitabın giriş kısmına ayrıntılı bir otobiyografik inceleme koymuştur. Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:I-II, tahkik, Ebi el-Eşbâl ez-Züheyri, Dâr İbn el-Cevzi, 1994, s. 1 vd.

alanında şöhretli olduğu için, felsefî gelenekte ortaya konan bilim sınıflamasını eleştirisinin, dinî-selefi-malikî geleneğin bir uzantısı olarak görmek olasıdır; bu yüzden, onun çözümlemeleri, felsefî bilimlerin dinî-selefi-malikî düşünce açısından nasıl görüldüğü konusunda da kimi ipuçları verebilecek niteliktedir. Öte yandan Endülüs'te, yani İslam'ın batısında yaşamış bir düşünürdür ve görüşleri, nispi de olsa İslam'ın batısında felsefî bilimlere nasıl bakıldığı konusunda da belli bir izlenim verebilecek niteliktedir.¹³ Biz, İbn Abd el-Berr'in konuya yaklaşımın tarihsel arka planını görmek için, öncelikle, kendisinden önce ortaya konmuş kimi bilim sınıflamalarını tarihsel bir perspektifle ana hatlarıyla ortaya koymaya, ardından, onun epistemolojisini ve bu epistemolojisiyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz bilim sınıflamasını ve felsefî bilimlere yönelttiği eleştirileri analitik olarak belirlemeye ve değerlendirmeye çalışacağız. Tüm bu süreçte yöntembilimsel dayanağımız, bütün-parça ilişkisini gözeten, metnin öznesini ve sosyo-kültürel bağlamını dikkate alan metin çözümleme, anlamlandırma ve yorumlama etkinliği olacaktır.

II. Tarihsel Arka Plan:

İslam Dünyasında Bilim Sınıflaması Geleneği

İslam düşüncesinde, doğuda, felsefî çevrelerde bilim sınıflamasına ilişkin yapıtların, fetih hareketleriyle felsefî birikimi yüksek kuzeylilerle karşılaşılması ve geçmiş felsefî birikimin çeviriler yoluyla İslam dünyasına aktarılmasından sonra ortaya çıktığı bilinmektedir.¹⁴ İslamın batısında aynı anlayışın 10. yüzyılda filizlendiğini, gerçek meyvelerini 11-12. yüzyıllarda verdiğini kaydetmek gerekir.¹⁵ Genel olarak İslam dünyasında bilim sınıflamasının ortaya çıkışıyla ilgili kesin bir tarih vermek güç olmakla birlikte 9. yüzyıllarda olduğu ve ilk tasnifin Cabir b. Hayyân (öl. 805) tarafından *Kitâbu'l-Hudûd* adlı yapıtında ortaya konulduğu tahmin edilmektedir.¹⁶ Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, mezhepler tarihine

¹³ Endülüs'te bilim konusunda bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (İlim ve Kültür Tarihi)*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 19 vd.

¹⁴ Bkz. Macit Fahri, *İslam Felsefesi, Kelâmı ve Tasavvufuna Giriş*, çeviren: Şahin Filiz, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 29 vd..

¹⁵ İslamın batısına felsefenin girişiyle ilgili olarak bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (İlim ve Kültür Tarihi)*, s. 52-55.

¹⁶ Bkz. Hidayet Peker, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 18, sayı: 1, s. 320.

ilişkin yapıtlar, bundan daha erken bir dönemde bilgi ve bilime ilişkin selefi tutumda ve kelâmî içerikli epistemolojik tartışmalarda, özellikle dinî bilimlere ilişkin eleştirel bir yaklaşımın varlığından söz etmemizi mümkün kıldığını belirtmek gerekir. Felsefi geleneğe dayanan Cabir b. Hayyân'a göre bilimler, dinî ve dünyevî olarak ikiye ayrılmaktadır. O, kimya ve birtakım sanatları dünyevî bilimler içerisine dahil ederken, akli bilimleri dinî bilimler içerisine dahil etmektedir.¹⁷ Böylelikle öz olarak birtakım sanatları dünyevî olarak nitelendirmekte, bunun dışındaki tüm bilimleri ise ister akli ister nakli olsun, dinî bilimler içinde görmektedir. Bu açıdan onda, daha sonra İslam düşünce geleneğine damgasını vuracak olan akli-nakli ayrımının merkezi bir konumda olmadığını söyleyebiliriz. Bilimler sınıflaması geleneğinin Abdullah bin Muhammed bin Ahmed bin Yusuf el-Harezmi (öl. 997) tarafından geliştirildiğini, *Mefâtihu'l-Ulûm* adlı yapıtında, onun bilimleri, dinî-Arabî bilimler ve diğer milletlerden/acemlerden alınan bilimler şeklinde bir sınıflamaya tâbi tuttuğu görülür. Ona göre, fıkıh, kelâm, nahiv, kitabet, şiir, arûz ve tarih (ahbâr) gibi bilimler birinciye, felsefe, mantık, tıp, matematik (ilm el-aded), hendese, astronomi, musiki, mekanik (hiyel) ve kimya gibi bilimler ise ikinciye dahil edilmektedir. O her bir bilimi alt dallarına yırarak ayrıntılı bir biçimde incelemektedir.¹⁸ Şu halde Harezmi'nin bilimleri coğrafi kökenlerine göre tasnif ettiğini söylemek olasıdır. İlk Arap filozofu olarak kabul edilen Kindî (öl. 873)'nin bilimlerin tasnifine yönelik olarak kaleme aldığı *Kitâb Aksâmi'l-İlm el-İlahi* ve *Kitâb fi Mâhiyeti'l-İlm ve Aksâmihi* adlı yapıtları bize ulaşmamış olmakla birlikte, onun Aristoteles'in eserlerine ilişkin olarak yazdığı risaleden yola çıkarak, ilimleri vahyî/nebevî/tanrısal ve akli/beşerî/insansal şeklinde ikiye ayırdığı, vahyî/nebevî kökenli bilgi ve bilimleri diğerlerine üstün saydığı söylenebilir.¹⁹ Böylelikle Kindî ile birlikte, farklı sözcüklerle de olsa bilimlerin akli-nakli ayrımının ilk temellerinin atıldığı ileri sürülebilir. Bilimleri, *Kitâbu'l-İlâm bi Menâkibi'l-İslâm* adlı yapıtında, Kindî geleneğini sürdürerek dinî ve felsefi olarak ikiye ayıran Âmirî (öl. 992) ise, fıkıh, kelâm ve hadisi, dinî bilimler; fizik, matematik ve metafiziği ise felsefi bilimlere

¹⁷ Bkz. Hidayet Peker, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", s. 320.

¹⁸ Bkz. Harezmi, *Mefâtihu'l-Ulûm*, tahkik: Osman Halil, Mısır 1930, s. 5 vd.; İlhan Kutluer, *Akıl ve İtikad*, İstanbul 1996, s. 213 vd..

¹⁹ Bkz. Kindî, Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine (Risâle fi Kemmiyyeti Kütübi Aristûtâlîs ve mâ Yehtâcu İleyhi fi Tahsili'l-Felsefe), çeviren: Mahmut Kaya, *Felsefi Risaleler*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 159-160.

dahil etmektedir. Dilbilim ve mantığı bilim olarak görmeyen Âmirî, dilbilimi dinî bilimlerin aracı, mantığı ise felsefî bilimlerin aracı olarak görmekte ve felsefî bilimlerin bir savunusunu ortaya koymaya çalışmaktadır.²⁰ Fârâbî (öl. 950), *Mâkale fî Agrad Maba'de't-Tabi'a* adlı yapıtında bilimleri, ontolojik bir düzlemde tümel ve tikel olarak ikiye ayırmakta, tabiat, hendese, hesap, tıp gibi bilimleri tikel, metafiziği ise tümel bir bilim olarak görmektedir. *Kitâb Tenbîh alâ Sebîli's-Sa'ade'*de ise, bilimleri amelî ve nazarî olarak ikiye ayırmakta, nazarî bilimleri, riyâzî, tabîi ve metafizik bilimler, amelî bilimleri ise ahlak ve siyaset olarak belirlemektedir. Bu açıdan Aristoteles'in ayrımını yinelemektedir.²¹ Pedagojik gerekçelerle kaleme aldığı anlaşılan *Kitâb İhsâü'l-Ulûm'*da ise, bütünsel olarak bilimleri, dilbilim, mantık, riyazî-tâ'limi bilimler, tabîi ve ilahî bilimler, medenî bilimler, fıkıh ve kelâm şeklinde özgün bir tarzda yeniden sınıflamakta, bu sınıflamasıyla Aristotelesçi geleneği aşmaktadır.²² Pythagorasçı ve gnostik geleneğe bağlı olduğu anlaşılan İhvân es-Safâ (10. yüzyıl), bilimleri, pratik-eğitsel (er-riyâziyye), konulmuş şeriat (eş-şer'iyye el-va'ziyye), gerçek felsefe (el-felsefe el-hakikiyye) olarak üçe ayırmaktadır. O, pratike-eğitsel bilimler içerisine, okuma, yazma, dil ve nahiv, hesap, muamelat, şiir ve aruz, kehanet ve fal, sihir ve büyü, kimya ve mekanik (hiyel), meslekler ve sanatlar, alım-satım, tarım, hayvancılık, siyer, tarih vb. yerleştirmektedir. Dinî bilimlere ise, tenzil, te'vil, rivayet ve haberler, fıkıh ve ahkam, arınma, zühd, tasavvuf ve rüya yorumunu dahil etmektedir. Felsefî bilimleri ise, Aristotelesçi gelenekte olduğu gibi matematik, mantık, tabiiyyat ve ilahiyat biçiminde dörde ayırmaktadır.²³ İbn Sînâ (öl. 1037)'nin, kendisinden önceki geleneği geliştirerek *Uyûni'l-Hikme* ve *Fî Aksâmi'l-Ulûmi'l-Akliyye* adlı yapıtlarında oldukça gelişmiş bir bilim taksonomisi sunduğu gözlenmektedir. O, genel anlamda bilimleri, Aristotelesçi bir zeminde nazarî ve amelî olarak ikiye

²⁰ Bkz. Âmirî, *Kitâbü'l-İ'lâm bi Menâkibi'l-İslâm*, neşr: A. A. Gurâb, Kahire 1967, s. 84 vd.; Kasım Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1992, s. 57-80. Hasan Aydın, "Âmirî'nin Düşünce Sisteminde Felsefe ve Felsefî Bilimlerin Meşruluğu Sorunu", *Ekev Akademi Dergisi*, sayı: 33, s. 55-66.

²¹ Bkz. Mehmet Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş*, s. 119-120; İlhan Kutluer, *Akıl ve İtikad*, s. 236 vd.

²² Bkz. Fârâbî, *İhsâü'l-Ulûm*, s. 56 vd.

²³ Bkz. İhvân es-Safa, *Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, cilt: I, Beyrut, tarihsiz, s. 266 vd.; Hasan Aydın, "İhvân es-Safâ'da Bilim Eğitimi, Amacı ve Bilim Sınıflaması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 6, sayı: 21, s. 41-59.

ayırır. Nazarî bilimleri de, ontolojik bir zeminde tabiî bilimler (el-ilm el-esvel), riyazî bilimler (el-ilm el-evsad) ve ilahî bilimler (el-ilm el-a'la) olarak üç alt bölüm olarak sıralar. O, ilahî, riyazî ve tabiî bilimleri de kendi içinde alt sınıflara böler. Tabiî bilimleri aslî ve ferî olarak ikiye ayıran İbn Sînâ, tıp, ahkâm en-nücum, feraset, rüya tabiri, tılsım ve kimya gibi bilimleri ferî olarak kabul eder. Riyazî bilimleri ise, sayı bilimi, geometri, heyet bilimi ve musiki olarak alt dallara ayırır. Mantığı felsefi bir bilim olarak görmemekle birlikte, Âmirî gibi onu, felsefenin aleti olarak ele alır.²⁴ Kelâmî gelenekten beslenen Gazzâlî (öl. 1111) ise, *İhyâ' Ulûmi'd-Dîn* adlı yapıtında bilimleri, şer'î ve şer'î olmayan şeklinde sınıflar. Fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi şer'î bilimlerin onca, usul/kökleri, furu/dalları, mukaddimât/temel-giriş öncülleri ve mütemmimâtı/tamamlayıcıları bulunmaktadır. Şer'î olmayan bilimler ise, sihir ve tılsım gibi yerilen; tarih ve şiir gibi mübah; hesap, tıp, siyaset, çiftçilik gibi övülen bilimler şeklinde sınıflanır.²⁵ Ayrıca o, çeşitli yapıtlarında filozofların bilimlere ilişkin sınıflamalarını ele alır ve bir eleştirisini yapar. Burada son olarak İbn Hazm (öl.1064)'ın bilim sınıflamasını da anmak gerekmektedir; zira o, İslamın batısında yaşamıştır yani Endülüslü'dür, İbn Abd el-Berr'in çağdaşıdır ve onunla dostluğunun olduğu söylenmektedir. Ayrıca İslamın batısındaki bilim sınıflaması konusunda özgün bir kaynak konumundadır ve orada felsefi bilimler ve mantığın savunusu açısından yaşamsal bir değere sahiptir. İbn Hazm, *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık* da bilimleri, İslamî bilimler-öncekilerin bilimleri olarak ikiye ayırmakta, ancak hangi bilimin hangi kapsama girdiğini belirtmeden 14 bilimden bahsetmektedir. Bunlar, Kuran, hadis, mezhepler, mantık, fetva, gramer (nahiv), dilbilim (ilm el-lugat), şiir, tarih, tıp, matematik (ilm el-aded ve el-hendese), astronomi, belagat, ibare (rüya tabiri) bilimleridir.²⁶ *Merâtib u'l-Ulûm* adlı yapıtında ise bilimleri yedi başlık altında toplamaktadır. Ona göre, yedi başlık altında topladığı bu bilimlerden üçü ile

²⁴ Bkz. İbn Sînâ, *fi Aksâmi'l-Ulûmi'l-Akliyye, Tis'u Resâ'il*, Kahire 1908, s. 104 vd.; Hidayet Peker, "İbn Sînâ'nın Bilimler Sınıflaması", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 9, sayı: 9, 2000, s. 447-452.

²⁵ Bkz. Bkz. Gazzâlî, *İhyâ' Ulûmi'd-Dîn*, cilt: I, Beyrut, tarihsiz, s. 22 vd.; Hasan Aydın, *Gazzâlî, Felsefesi ve İslam Modernizmine Etkileri*, Naturel yayınları, Ankara 2005, s. 41 vd.

²⁶ Bkz. İbn Hazm, *et-Takrîb li Haddi'l-Mantık*, neşr.: İhsan Abbas, Resâ'ilü İbn Hazm el-Endülüsi, Beyrut 1983, s. 348 vd.; Hidayet Peker, *İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi*, s. 324-325.

her bir millet diğerinden ayrılır. Başka bir deyişle milletten millete değişen bilimler üç tanedir. Bunlar, din, dil ve tarih bilimleridir. Milletten millete farklılık göstermeyen dört bilim ise, astronomi, matematik, tıp ve felsefi bilimlerdir.²⁷

İbn Abd el-Berr'den önce yapılmış bu sınıflamalarda, bilimlerin sınıflamasında genel olarak kabul edilen ilkeleri, dinî-dünyevî ayırımına dayanan Câbirî ve yerlilik-yabancılık esasına dayanan Harezmi'nin ve İbn Hazm'ın ayrımları ve Fârâbî ve İbn Sinâ gibi düşünürlerde gündeme gelen, bilimlerin yapısı, gayesi ve konularına göre yapılmış tasnifler bir kenara bırakılırsa, genelde akli-şer'î, akli-vahyî, amelî-nazarî vb. ilkelerden yola çıkarak belli bir epistemolojik temelde ayrıştırıldıklarını söylemek olasıdır. Bu temel, dinî bilimleri, epistemolojik anlamda vahye, akli-felsefi bilimleri ise teorik ve pratik olmasına bakarak amelî ve nazarî akla bağlama eğilimindedir. Epistemik temelde yapılan sınıflamalarda, aralarında önemli farklılıklar olmakla birlikte, genel bir kategori olarak dinî bilimlere felsefeyi karıştırmama, ancak felsefi bilimleri, epistemolojik ve dinî gerekçelerle eleştirme anlayışının belirlediğini belirtmek gerekir. Bu açıdan Gazzâlî, şer'î bilimlerden yola çıkarak, felsefi-akli bilimleri eleştirisiyle özgün bir konuma oturmaktadır. Aynı anlayışın, İbn Haldûn ve ardından yapılan bilim sınıflamalarında da gözlendiğine işaret etmeliyiz.²⁸

Acaba İbn Abd el-Berr'in ortaya koyduğu bilim sınıflaması bu sınıflamalardan hangisine ya da hangilerine daha yakın durmaktadır? Bunu anlamak için, önce İbn Abd el-Berr'in bilim sınıflamasını dayandırdığını düşündüğümüz epistemolojik yaklaşımını ana hatlarıyla ele almamız gerekmektedir.

²⁷ Bkz. İbn Hazm, *Merâtibü'l-Ulûm*, neş: İhsan Abbas, *Resâ'il İbn Hazm el-Endülüsî*, Beyrut 1983, 78 vd.; Hidayet Peker, İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi, s. 325.

²⁸ Burada Osman Bakar'ın bilimleri dini/nakli ve akli/felsefi olarak ayırma geleneğinin İslamın tevhid ruhuna uymadığını ve dini bilimlerde aklın hiçbir rolü yokmuş gibi bir izlenim uyanırdığını söyleyerek bu ayrımı eleştiri süzgecinden geçirdiğini kaydetmek anlamlı olacaktır. Bkz. Osman Bakar, *"Traditional Muslim Classifications of the Sciences: Comparative Notes on Qutb al-Din al-Shirazi and Ibn Khaldun"*, Conference on Ibn Khaldun's Legacy and Its Contemporary Significance organized by International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC), International Islamic University, Malaysia on November 20-22, 2006 , s. 1-6.

III. İbn Abd el-Berr:

Bilim Sınıflamasının Dayandığı Epistemolojik Temel

Hâfız el-mağrib sanıyla ünlü Endülüslü düşünür İbn Abd el-Berr, kendisinden önceki bilim sınıflamalarından yola çıkarak, din adamları (ehl ed-dîn) ve filozoflara (ehl el-felsefe) göre bilimlerini ele alarak ikili bir bilim sınıflaması ortaya koyar. Aslında ortaya koyduğu bilim sınıflamalarında, kendi görüşünü yansıtmaktan çok, din adamlarının ve filozofların sınıflamasını sunmaya ve dinî-selefî geleneğe dayanarak onları eleştiri süzgecinden geçirmeye çalışır.²⁹ O, öncelikle, gerek bilim sınıflamalarını sunma gerekse eleştirme bağlamında, kendisine dayanak oluşturacak epistemik bir zemin kurmaya yönelir ve epistemolojisini ortaya koyar. Bu açıdan bilimlerini sınıflamadan, bilginin tanımı ve kaynakları sorunsalına eğilir.³⁰ Bu arada onun bilginin imkanı sorununu hiç tartışmadığını anımsatmak gerekir. Soruna eğilişinin özgün olmadığını, kelâma bulaşmadığı söylene de³¹, kelâm geleneğini kimi eksikliklerle takip ettiğini belirtmek gerekir.

Onca bilgi, ulema ve mütekellimler nezdinde, 'bir şeyi apaçık hele getirmek, belirginleştirmek ve açıklamak' anlamına gelmektedir. Bu açıdan bir şeyi yakîn/kesin hale getiren, apaçık kılan ve onu beyan eden/açıklayan kimseye o şeyi bildi denir.³² İbn Abd el-Berr, bu bağlamda bilgi ile taklit ve rey/bireysel görüş arasında ayırım yaparak görüşünü nesnelleştirmeye çalışır. Bir şeyi yakîn ve apaçık hale getiremeyen kimseye, ona göre, taklit etti denir, bildi denemez.³³ Bu açıdan ulema nezdinde, bilgi söz konusu olduğunda taklit tâbî olunmaması gereken bir şeydir; zira taklit doğası gereği bir görüş ileri süren kişinin görüşünün sıhhatli olduğunu araştırmaksızın kabul etmek demektir. Araştırma ise, yakîn/kesin ve apaçık hale getirmeyi, bilgide hatalar varsa bunları gösterebilmeyi gerektirir.³⁴ Yine bilgide temel olan sabit olma ve kesinliktir; bu açıdan o reyden/bireysel görüşten de ayrılır; zira reyde/bireysel görüşte asıl olan değişim ve zandır.

²⁹ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 787-799.

³⁰ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 787-788.

³¹ Bkz. Süleymân b. Sâlih el-Çasun, *Akidetü'l-İmâm İbni Abdi'l-Berr fi't-Tevhîd ve'l-İmân*, s. 91 vd.

³² İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 787.

³³ Taklitle ilgili görüşleri için bkz. Süleymân b. Sâlih el-Çasun, *Akidetü'l-İmâm İbni Abdi'l-Berr fi't-Tevhîd ve'l-İmân*, s. 81 vd.

³⁴ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 787.

Şu halde rey/bireysel görüş, zann, bilgi ise yakindir.³⁵ Ayrıca ona göre bilgi cehlin/bilgisizliğin karŐıttır; cehl/bilgisizlik mazur görülemez.³⁶ öyle anlaŐılıyord ki, İbn Abd el-Berre göre, bilgi iddiasında bulunan kişi, epistemik anlamda iddiasını temellendirebilmeli, apaçık kılmalı, açıklamalı ve yakin hale getirmelidir; aksi halde onun bir Şeyi gerçek anlamda bildiğinden söz etmek olanaksızdır; o ya taklit ya da zan içindedir.

Apaçıklığı, beyanı ve kesinliği bilginin temel niteliği haline getiren İbn Abd el-Berr, kelâm geleneğindeki taksimi dikkate alarak genel olarak bilgiyi, zarr/önsel-kesbi/kazanılmış biçiminde ikiye ayırır.³⁷ Kuşkusuz bu ayırım, epistemik olarak bilginin kaynaklarını ve bilinen nesnenin (ma'lumât) niteliklerini temel alan bir ayırmadır. Ona göre, zarr/önsel bilgi, üç unsuruyla dikkat çeker:

İlki, bilen öznenin, bu tür bilgiler söz konusu olduğunda kendinde herhangi bir Şek ve Şüphe duymamasıdır.

İkincisi, bu tür bilgilerin, bilen znede, fikir ve akıl yürütmeden (nazar) nce ortaya çıkmasıdır.

Üçüncüsü ise, bu tür bilgilerin nesnelere (ma'lmihi) görünen dünyaya (Őâhid) ait olmasıdır.³⁸

Görüldüğü gibi, zarr/önsel bilginin ilk iki koŐulu bilen özne, ikincisi ise, bilinen nesne ile ilgilidir. Şu halde İbn Abd el-Ber için, genel anlamda bilgi, özne-nesne iliŐkisinde ortaya çıkmakta; görünür dünyaya (Őâhid) ait, Şek ve Şüphe içermeyen, vasitasız elde edilen bilgi, zarr/önsel bilgi olmak durumundadır.

Ontolojik anlamda görünen dünyadaki nesnelere ait zarr/önsel bilgi, ona göre, kaynakları açısından, duyular ve akıl ile idrake dayanmaktadır.³⁹ İbn Abd el-Berr, akıldan kaynaklanan zarr/önsel bilgilere, bir insanın aynı anda hem hareket hem skn, hem oturan hem ayakta, hem sağlıklı hem de hasta olamayacağı örneklerini verir.⁴⁰ Böylelikle bu bilgilerin özdeŐlik ve çeliŐmezlik ilkelerine dayanan mantıksal bilgiler

³⁵ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:I, s.32-33.

³⁶ Bkz. Süleymân b. Sâlih el-Ėasun, *Akidetü'l-İmâm İbni Abdi'l-Berr f't-Teohd ve'l-İmân*, s. 88 vd.

³⁷ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788.

³⁸ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788.

³⁹ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788.

⁴⁰ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788.

olduğunu ima eder. Zarûrî/önsel bilginin duyularla oluşan kısmına gelindiğinde o, beş duyuya ve onlar sebebiyle elde edilen bilgilere gönderme yapar. Onca, duyu organları sağlam olan kimselerde duyuların verdiği bilgiler zarûrîdir/önseldir. Sözelimi, tatma organıyla bir şeyin acılığı ve tatlılığı, gözle renkler, cisimler, kulakla sesler vb. zarûrî/önsel olarak bilinir.⁴¹ İbn Abd el-Berr, kişinin kendi varlığını ve özünde gerçekleşen açlık, susuzluk vb. halleri bilmesi gibi kimi kelâmcıların söylediği vicdanî bilgilerden, yani iç duyularla elde edilen bilgilerden hiç söz etmez. O, tıpkı kelâmcılar gibi, duyusal bir temele dayandırdığı mütevatir haberleri de zarûrî/önsel bilgi kapsamına sokar.⁴² Sözelimi onca, dünyada Mekke, Hindistan, Mısır ve Çin gibi yerlerin varlığı ve orada ümmetlerin yaşadığı, gelip geçtiği zarûrî/önsel olarak bilinir.⁴³ Onun mütevatir haberi zarûrî/önsel bilgi içerisine sokma nedeni, sadece beşerî düzlemde tarihsel bilgiyi temellendirmeyi değil, aynı zamanda dinî bilgileri de epistemik bir zemine oturtmayı amaçlamaktadır. Zira kelâmcılarda olduğu gibi ona göre de, peygamberin peygamberliği, mucizeleri ve kutsal kitap sonraki kuşaklara tevatür haber yoluyla aktarılmıştır.⁴⁴ Böylelikle o, akli zorunlulukları, akli imkansızlıkları, duyuların verdiği bilgileri ve duyusal bir temele -görme ve işitme- oturttuğu tevatür haberleri kendisinde şek ve şüphe duyulamayacak, vasıtasız kesin bilgiler konumuna sokmaktadır. Kuşkusuz bu bilgiler, kelâm geleneğinden bildiğimiz şekliyle, akıl yürütme, akli incele ve kıyas gibi etkinliklerde kendilerine dayanılacak temel öncüllerin kaynağını oluşturmaktadır. Bu öncüller, anlaşıldığı kadarıyla, İbn Abd el-Berr'e göre, akliyyât-bedihiyât, hissiyyât ve mütevatirâtтан oluşmaktadır.

İbn Abd el-Berr, kaynağı ve nesnelere açısından zarûrî/önsel bilgiden ayırdığı kesbî/kazanılmış bilgiyi, istidlâl ve nazar aracılığıyla ortaya çıkan ve duyularla bilinmeyen âleme (gâ'ib) ait şeylere ilişkin bilgiler olarak görür.⁴⁵ Fakat buradaki görünmeyeni/gâ'ibi bilmenin, görünenin/şâhidin delaletiyle/kanıtılığıyla olduğunu kaydetmeye büyük bir özen gösterir. Başka bir deyişle görüneni/şâhidi görünmeyene/gâ'ibe kanıt gösterme

⁴¹ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788.

⁴² Mütevatir haberle ilgili görüşleri için bkz. Süleymân b. Sâlih el-Çasun, *Akidetü'l-İmâm İbni Abdi'l-Berr fi't-Tevhîd ve'l-İmân*, s. 111 vd.

⁴³ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788.

⁴⁴ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788-789.

⁴⁵ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788.

ilkesinin altını çizer. Bu ilke bilindiği gibi kelâmın, Cabirî'ni deyişiyile Arap beyanî aklının en temel ilkesidir ve klasik İslam kültüründe köklü bir yer edinir.⁴⁶ Şu haliyle selefi olduğu söylene de, İbn Abd el-Berr'in epistemolojik anlayışının görünmeyeni/gâ'ibi bilmek için akla, görünenden hareket eden akıl yürütmeye önemli bir değer atfettiğini belirtmek gerekir. Ona göre, istidlâl ve nazar, asıl ile fer arasındaki ilişkiye bağlı olarak hafî/gizli⁴⁷ ve celî/açık⁴⁸ olabilir; celî/açık olanlarla elde edilen bilgiler, kesinlik açısından zarûrî/önsel bilgilere yaklaşır; hafî/gizli olan ise epistemik anlamda birincisinden daha zayıftır.⁴⁹ Böylelikle İbn Abd el-Berr, nazar ve istidlâle bağladığı ve şâhiden gâibe kanıt getirmekle elde edilen bilginin epistemik-doğruluk değerini zarûrî/önsel bilginin altına yerleştirir. Bu bağlamda, peygamberin haberiyle, haberi vahidi/tek kişi haberini⁵⁰, akli inceleme gerektirmesine rağmen, kelâmcıların yaptığı gibi kesbî/kazanılmış bilgi içine yerleştirmedeğini anımsatmak gerekir. Onun kesbî/kazanılmış bilgi çözümlemesinden çıkan sonuç, kesbî/kazanılmış bilgide, bilen özne açısından şek ve şüphenin söz konusu olabilmesidir. Ancak, İbn Abd el-Berr'in, celî/açık istidlâl ve nazarla elde edilen bilgileri, zarûrî/önsel bilgilere yaklaştırdığının altını yeniden çizmek gerekir.

İbn Abd el-Berr'in epistemolojisinin ima ettiği sonuç, onun ister dinî ister felsefî olsun tüm bilimlerde, zarûrî/önsel ve kesbî/kazanılmış bilgilerin yer aldığıdır. Başka bir deyişle, insanda oluşumu açısından ele alındığında tüm bilgilerin ya zarûrî/önsel ya da kesbî/kazanılmış olduğudur. Bu tutumdan yola çıkarak onun bilimleri dinî-naklî ve felsefî-aklî olarak ikiye ayırmayacağı tahmin edilebilir. Zira onun epistemolojisi bu ayrımı aşmak için güçlü bir temel sunmaktadır.

IV. İbn Abd el-Berr:

⁴⁶ Bkz. Muhammed Âbid el-Cabîrî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı (Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi)*, çeviren: Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, s. 191.

⁴⁷ Hafî (gizli) kıyas, asl ile fer' arasındaki farkın kaldırıldığı zannî olarak bilindiği kıyastır. Bkz. S. Şerif Çurcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Beyrut 1985, s. 190.

⁴⁸ Celî (açık) kıyas, illetin, fer'de asıldakinden daha kuvvetli ve açık olduğu kıyastır. Bkz. S. Şerif Çurcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, s. 190.

⁴⁹ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788.

⁵⁰ Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Süleymân b. Sâlih el-Ğasun, *Akîdetü'l-İmâm İbni Abî'l-Berr fi't-Tevhîd ve'l-İmân*, s. 112 vd.

Din Bilginleri ve Filozofların Bilim Sınıflamaları

Bilginin neliği ve kaynaklarına ilişkin çözümlemesinden sonra İbn Abd el-Berr, bilimler sınıflamasına geçer. Ancak o, epistemolojik çözümlemesinden yola çıkarak özgün bir sınıflama sunmak yerine, din adamlarının ve felsefecilerin sınıflamalarını ele alır.⁵¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi, o, daha çok betimsel bir üslupla kendi inşa ettiği metinde üçüncü şahıs olarak konuşur, ancak eleştirel bir tutum benimsediğinde Gazzâlî gibi, ben diline döner ve eleştirilerinde epistemolojik gerekçelere ve bunun yanında dinsel gerekçelere köklü bir yer ayırır. O doğrudan kendi bilim sınıflamasını ortaya koymadığı için, kendi özgün yaklaşımını ancak eleştirilerinden yola çıkarak dolaylı olarak saptamak olasıdır.

O, bir pasaj olarak aktardığı Ebû İshak el-Harbî (öl. 898)'nin, bilimleri, ilk bakışta Ebû Hayyân el-Câbirî'yi anımsatır bir biçimde, dinî-dünyevî, dünyevî, ne dinî ne de dünyevî şeklinde üçe ayıran tasifinin dışında iki ana sınıflamaya yer verir. İbn Abd el-Berr'e bakılırsa, Harbî, Kur'an, sünen ve fıkıh ile bunlarla ilişkili bilimleri, dinî-dünyevî; tıp ve tencimi/yıldızlar bilimini dünyevî; şiir ve ona ilişkin şeyleri ise ne dünyevî ne de uhrevî kapsamında değerlendirir.⁵² O, Harbî'den aktardığı bu sınıflama konusunda hiçbir yargıda bulunmaz. Hatta şiir konusunda da olumsuz bir şey söylemez; söylemesi de beklenemezdi; zira hem babasının hem de kendisinin şiirle ilgilendiği ve bu konuda *Muhtârât mine's-Şi'r ve'n-Nesr* adlı bir yapıt kaleme aldığı belirtilmektedir.⁵³ Onun esas olarak ele aldığı bilim sınıflaması, din adamlarının (el-ulûm inde cemî' ehl ed-diyânât) ve felsefecilerin (el-ulûm inde ehl el-felsefe) bilim sınıflamasıdır.⁵⁴

O, sınıflamaların ikisini de, yani gerek din adamların gerekse felsefecilerin taksonomilerini üçlü bir tasnifle sunar. Bu tasnif, bilimleri, yüce (el-ilm el-a'la), aşağı (el-ilm el-esfel) ve orta bilimler (el-ilm el-evsat) diye niteleyen⁵⁵ ontolojik bir tasniftir. Yani nesnelere nasıl bildiğimizi değil, bilinen nesnelere ontolojik değerini temel alan bir sınıflamadır. Bu açıdan

⁵¹ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 789 vd.

⁵² Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 792. İslam düşüncesinde şiire ilişkin yaklaşımlar için bkz. Lenn E. Goodman, *İslâm Hümanizmi*, çeviren: Ahmet Arslan, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 78.

⁵³ Bkz. Süleymân b. Sâlih el-Çasun, *Akidetü'l-İmâm İbni Abdi'l-Berr fî't-Teohîd ve'l-İmân*, s. 49.

⁵⁴ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788 ve 790.

⁵⁵ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788 ve 790.

yapılan tasniflerin İbn Abd el-Berr'in ortaya koyduğu epistemik temelle doğrudan bir bağı yoktur. Ancak epistemik temel, daha sonra göreceğimiz gibi onun eleştirilerde açığa çıkmaktadır.

A-) Din Bilginlerine Göre Bilimler:

İbn Abd el-Berr'e göre, tüm din mensuplarına (cemî' ehl ed-diyânât) göre bilimler, yüce/'a'lâ, aşağı/esfel ve orta/evsat olarak üçe ayrılır.⁵⁶ Kuşkusuz onun tüm din mensuplarına ilâştirdiği bu ayırım, bilim sınıflamalarını tarihsel olarak sunduğumuz bölümden de anlaşılacağı gibi yakın kaynak olarak İbn Sînâ kökenlidir. Bu sınıflamada temel olan, epistemik olarak bilinen nesnelere evren hiyerarşisindeki yeri ve değeridir. Diğer bir deyişle, varlık hiyerarşisinin en tepesinde yer alanla uğraşan bilimler yüce/a'la bilimin, en aşağıda olan aşağı/esfel bilimin, ortada olan ise orta/evsat bilimin konusuna girmektedir. Yüce/a'lâ, aşağı/esfel ve orta/evsat terimi, aynı zamanda bilimlerin ilgi alanlarının yani bilinen nesnelere epistemik değeri konusunda da kimi ip uçları vermektedir; bir diğer deyişle ontolojik kökenden yola çıkarak bilimlere ilişkin bir değer hiyerarşisi de önermektedir. İbn Abd el-Berr, varlık hiyerarşisi temeline oturan bu sınıflamayı ve bu sınıflama içerisinde yer alan bilimleri açıklamaya giriştiğinde, önce iki ucu, yani yüce/a'lâ ve aşağı/esfel bilimleri, ardından orta/evsat bilimleri ele alır.⁵⁷

a-) Yüce/A'lâ Bilimler:

Yüce bilim, tüm din mensuplarına göre, dinî bilimleri kapsar.⁵⁸ O, şöyle der:

*"Dinler ehli, yüce bilimin dinî bilimler olduğu konusunda ittifak etmiştir."*⁵⁹

Onun söz konusu ettiği ittifak, anlaşıldığı kadarıyla tüm din mensuplarını kapsamaktadır; zira söylemi irdelendiğinde, İslam söz konusu olduğunda, İslam'ı özel olarak anmaktadır.⁶⁰ İbn Abd el-Berr'e göre, bu bilim konusunda, Tanrı'nın peygamberlerinin diliyle indirdiği kitapları ve peygamberlerin onları yorumlayan sözleri dışında bir şey söylenemez.⁶¹ O,

⁵⁶ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788-789.

⁵⁷ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s.789.

⁵⁸ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 789.

⁵⁹ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 796.

⁶⁰ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 796.

⁶¹ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 789.

dinî bilimleri temellendirmek için, “evlerinizde okunan Tanrı’nın ayetlerini ve hikmetlerini anımsayın (Ahzab 34) ayetine gönderme yapar ve bu ayetle, kitap ve sünnetin kastedildiğini söyler ve sünneti, peygamberin kitabının açıklaması olarak yorumlar.⁶² Özellikle ayette geçen hikmet teriminin sünnetle yani kitabın açıklanması ile ilişkilendirilmesi ve öyle yorumlanması, hikmetle felsefeyi kasteden filozofların görüşlerini çürütmeye dönük olsa gerektir.

İbn Abd el-Berr, tümel olarak dinler ehlinden söz etmekle birlikte, söylemini özelleştirir ve Müslüman din bilginlerine göre, dinî bilimlerle, yani el-ilm el-a’lâ ile Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın, yani Tavrat ve İncil’in kastedilmediğinin altını özenle çizer. Bu düşünceyi temellendirirken, Tevrat ve İncil’in tahrif edildiği öğretisine ve İslam’la bu dinlerin nesh edildiği/yürürlükten kaldırıldığı anlayışına gönderme yapar.⁶³ Böylelikle dünyada tek geçerli el-ilm el-a’lâ yani yüce bilim, Kuran ve onun açıklaması olan sünnetten çıkarılan bilimler haline gelir. O, Kur’an ve sünnet ile ondan çıkarsanan bilgilerle özdeşleştirdiği yüce/a’lâ bilim olan dinî bilimleri anlamak için gerekli olduğunu düşündüğü dil bilimi de anar ve Arapça’yı bilmeyi dinî bilimlerin yardımcısı konumuna oturtur. Yani dilbilimi, dinî bilimlerin aracı kılar.⁶⁴ İbn Abd el-Berr’e göre, Kur’an ve onu yorumlayan sünnet ile onlardan çıkarsanan akidevî ve fikhî hükümleri içeren din bilimlerini bilen kimse dünyada ve ahirette mutluluğa ulaşır.⁶⁵ Ona göre dinî bilimlerin özünde Kur’an ve sünnetten başka icma ve kıyasın da köklü bir rolü vardır. Ona göre, en yüksek bilim olan dinin bilinmesi, ehli İslam’ın ittifakına göre üç kısma ayrılır:

1-İmanın ve İslam’ın özelliklerinin bilinmesi:

İmanın ve İslam’ın özelliklerinin bilinmesi, tevhid ve ihlasın bilinmesiyle gerçekleşir. Bu bilgiye ise ancak nebi aracılığıyla ulaşılır; zira nebi Tanrı’dan aldığını insanlara ulaştırır ve O’nun muradını insanlara açıklar.⁶⁶ İbn Abd el-Berr, teknik anlamda, iman ve İslam’ın niteliklerini peygamberin haberini içeren Kur’an’a ve onun emirlerine indirger. Ancak burada kalmaz ve şöyle der:

⁶² Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 789.

⁶³ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fazlihi*, cilt:I, s. 789.

⁶⁴ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyân el-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 789.

⁶⁵ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 789.

⁶⁶ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 796.

“Kur’an’da bulunan emirler ile, Tanrı’nın yaratıkları üzerindeki delilleri aracılığıyla eserlerinden, sanatından yola çıkılan kıyasla (i’tibâr), O’nun birliğine ve ezeliğine kanıt getirilir ve Tanrı’nın melekleri, kitapları ve rasülleri ile Kur’an’da ortaya konan her şey ikrar ve tasdik edilir.”⁶⁷

Şu haliyle imanın ve İslam’ın özelliklerinin bilinmesinde, vahye istinad eden dinsel bildirimler ile evrenden hareketle yaratıcıya ve sıfatlarına yönelik kesbî/kazanılmış/istidlâlî nitelikli akıl yürütmeler ve kıyaslar ön plana çıkmaktadır.⁶⁸ O, temel olarak, Tanrı ve sıfatlarında dinsel metni vurgulamakla birlikte, kıyasa da karşı değildir; ancak tüm kıyaslarda Tanrı’nın yaratıklardan hiçbir şeye benzemediği ilkesini dikkate almayı salık vermektedir.⁶⁹ İbn Abd el-Ber açıkça söylemese de burada dile getirilen dinî bilim, İslam inanç esaslarını Kur’an’dan yola çıkararak ortaya koyan ve aklî olarak temellendiren kelâm bilimine karşılık gelmektedir. O, belki de selefî tutumu gereği kelâmî spekülasyonlara karşı olduğu için⁷⁰ bunu açıkça dile getirmemekte, bu bilimi tevhid ve ihlas bilimi olarak nitelemektedir.⁷¹

2-) Dinsel haber ve şartlarının kaynaklarını (mahrec) bilmek:

İbn Abd el-Berr’e göre, bunun özü ise, Tanrı’nın peygamberin dili ve eliyle bir şeriat ortaya koyduğunu ve sahabenin onu eda ettiğini bilmeyi gerektirir. Bu ise, haberleri ve şeriatı geleceğe taşıyan kimseleri ve tabakalarını bilmek ile gerçekleşir ve böylelikle, peygamberin ortaya çıktığı, bir şeriat ortaya koyduğu tevatüren bilinmiş ve bu konuda insanlar için özrün önü kesilmiş olur. İbn Abd el-Berr, bu haberlerin kaynaklarının sağlamlığını ortaya koymak için ulemanın yöntembilim/usûl kitapları

⁶⁷ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni’l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 796.

⁶⁸ Bkz. Süleymân b. Sâlih el-Ğasun, *Akidetü’l-İmâm İbni Abdi’l-Berr fi’t-Tevhîd ve’l-İmân*, s. 81.

⁶⁹ Bkz. Süleymân b. Sâlih el-Ğasun, *Akidetü’l-İmâm İbni Abdi’l-Berr fi’t-Tevhîd ve’l-İmân*, s. 79 vd.

⁷⁰ Onun bid’at olarak nitelediği çeşitli kelâm ekolleriyle ilgili görüşleri için bkz. Süleymân b. Sâlih el-Ğasun, *Akidetü’l-İmâm İbni Abdi’l-Berr fi’t-Tevhîd ve’l-İmân*, s. 130 vd.

⁷¹ Bu bağlamda Endülüs’te kelâm ile ilgili Mehmet Özdemir’in “Endülüs’te İslâmî ilimler arasında en az ilgi duyulana, dolayısıyla en az gelişeni kelâm olmuştur; bunun temel nedeni, İmâm Mâlik’in fikhî görüşlerinin yanında itikadî konularda selefî yaklaşımının da ülkeye egemen olmasıydı” yargısını kaydetmek gerekir. Bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (İlim ve Kültür Tarihi)*, s. 37.

yazdığını söyler.⁷² Öyle anlaşılıyor ki, İbn Abd el-Berr burada kendi ününde önemli bir yeri olan hadis biliminden söz etmektedir.⁷³

3-) Süneni bilmek:

İbn Abd el-Berr'e göre, süneni bilmek, dinsel bilimin sünenini, vacibini, adabını, ahkâm bilimini bilmeyi gerektirmektedir. O, bunlara ek olarak, bunun içerisine adalet özelliklerine sahip kişilerin aktardıkları haberleri, nafîle olan farizaları, karşılıklı hakların kaynaklarını, icmayı ve kıyası bilmeyi de sokar.⁷⁴ Ardından şöyle der:

*"Dediler ki, fıkhı ancak bunları bilmekle ulaşılr."*⁷⁵

Şu halde, İbn Abd el-Berr'in söylemlerinden, din adamlarının, yüce bilim/el-ilm el-a'la olarak din bilimlerini gördükleri, İslam söz konusu olduğunda Kur'an, sünnet, kıyas ve icmadan temel alan din bilimlerinin, tevhid ve ihlas bilimi, hadis ve fıkıh şeklinde ayrıştırdıkları, din bilimin aracı olarak da dilbilimi gördükleri anlaşılmaktadır. Yine İbn Abd el-Berr'in aktardıklarından anlaşıldığı kadarıyla, bu bilimler, epistemik temelde peygamberin haberine, o haberin gelecek kuşaklara tevatüren aktarılmasına; o haberlerden ve buna ek olarak yaratıklardan, yani evrenden akıl yürütme/istidlâl ve akli incelemeyle/nazarla yaratıcıya ulaşma ve yine haberlerden kıyasla fıkhi-hukuki kurallar çıkırsamaktan ibarettir. Öyleyse, İbn Abd el-Berr'e göre, epistemik anlamda dinî bilgilerde hem zarûrî/önsel hem de kesbî/kazanılmış bilgiler önemli bir rol oynamaktadır. Yani dinî bilimlerde aklın rolü dışlanamaz. Ancak bu akıl dinin hizmetinde olan bir akıldır.

a-) Aşağı/Esfel Bilimler:

Ona göre, din adamları aşağı bilimlerle, binicilik, seyyahlık, dikiçilik gibi organların alıştırılması ve bir öğreticiye itaatla öğrenilen disiplinleri işaret etmektedir.⁷⁶ Bir anlamda, İbn Abd el-Berr'e göre din adamları, aşağı bilimleri çeşitli sanatlarla ilişkilendirirler ve bunun epistemik temeline de Aristoteles'e değin geriye götürebileceğimiz, i'tiyâd, yani tekrarlamak suretiyle alışkanlık kazanmayı oturmaktadırlar. Başka bir deyişle,

⁷² Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 796.

⁷³ İbn Abd el-Berr'in hadis ve yorumsal yaklaşımı için bkz. Nevzat Tartı, *İbn Abdi'l-Berr ve et-Temhid'indeki Şerh Metodu*, s. 49 vd.

⁷⁴ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 796; Süleymân b. Sâlih el-Çasun, *Akîdetü'l-İmâm İbni Abdi'l-Berr fi't-Tevhîd ve'l-İmân*, s. 80.

⁷⁵ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 796.

⁷⁶ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 788-789.

Aristoteles'in insanın ikinci tabiatı olarak gördüğü alışkanlık⁷⁷, bu bilimlerin epistemik esasını oluşturmaktadır. Kuşkusuz sanatların aşağı/esfel bilimlere içine yerleştirilmesi, bunların değerine ilişkin bir ipucu da vermektedir.

c-) Orta/Evsat Bilimler:

Orta bilimlere gelince, İbn Abd el-Berr'e göre din bilimleri, bu bilimle, dünya bilimlerini bilmeyi kasteder. Ona göre, bu bilimler bir şeyin karşısı, cinsi ve nev'i üzerine epistemik anlamda akıl yürütmekle/istidlâlde bulunmakla elde edilir. O, bu bilimlere tıp ve hendese bilimlerini örnek gösterir.⁷⁸ Bu bilimler, akıl yürütmeye dayandığı için kesbî/kazanılmış olmak zorundadır.

Şu halde İbn Abd el-Berr, din adamlarına göre, ister zârûrî/önsel ister kesbî/kazanılmış bilgi temeline dayansın, yüce/a'lâ bilim olarak dini ve buna ilişkin olan tevhid ve ihlas bilimi, hadis ve fıkı ve araç bilim olan dilbilimi, aşağı/esfel bilimler olarak çeşitli sanatları, orta/evsat bilim olarak, tıp ve hendeseyi kabul ettiklerini ima etmektedir.

İbn Abd el-Berr, din bilimlerinin anılan sınıflamasını ele alırken, Yahudi ve Hıristiyanlığa yönelik eleştirilerini hariç tutarsak, eleştirel bir tavır takınmaz ve sanki bu sınıflamayı kabul ettiği gibi bir izlenim uyandırır. Ancak, onun bilim sınıflamasının bununla sınırlı olduğunu söylemek güçtür; zira o, felsefecilerin bilim sınıflamasını ele alırken, kimi bilimlere eleştirir, kimilerini ise över. Övdüğü bilimlere, kendi sınıflamasına dahil ettiğini düşünmekte bir sakınca olmasa gerektir. Bunu görmek için, onun felsefecilerin ortaya koyduğu bilim sınıflamasını ele almasını irdelemeye geçebiliriz.

B-) Felsefecilere Göre Bilimler:

İbn Abd el-Berr, filozofların da tıpkı din ehli gibi bilimlere yüce (el-ilm el-a'la), aşağı (el-ilm el-esfel) ve orta (el-ilm el-evsat) şeklinde sınıfladıklarını söyler, ancak sınıflamaların içeriklerinin farklı olduğunu göstermeye ayrı bir önem gösterir.⁷⁹

⁷⁷ Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çeviren: Saffet Babür, BilgeSu Yayınları, Ankara 2009, s. 29 vd.. Aristoteles'in alışkanlık kavramı ve İslam düşüncesindeki etkisi için bkz. Stave Alan Johnson, *A Critical Analysis of Epistemological Basis of İbn Khaldûn's Classification of The Sciences*, s. 133 vd.

⁷⁸ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 789.

⁷⁹ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 790.

a-) Yüce/ A'lâ Bilimler:

Ona göre filozoflar, el-ilm el-a'la yani yüce bilim ile, tabiat ve feleklerin üstünde olan evrene işaret ederler ve aşağı âleme kıyasla bu bilgiye ulaşıldığını ileri sürerler. Sözgelimi, filozofların anladığı anlamda bu bilim, evrenin yaratılmışlığı (hudûs) ve yaratılış zamanı, Tanrı ile ilgili teşbih/benzetme ve nefy/olumsuzlama, beş duyu ile müşahede edilemeyen şeylerin idrakini konu alır.⁸⁰ Onun sözkonusu ettiği bilimin filozofların ilahiyat bilimi olduğu anlaşılmaktadır. İbn Abd el-Berr'e göre, burada söz konusu olan, Tanrı'nın kitabında hak olarak söz ettiği, doğru olarak indirdiği ve peygamberi aracılığıyla doğruladığı şeylere ilişkin akli/kıyasî bir konuşma söz konusudur. Ancak filozoflar, bunu sırf akli/kıyasî bir temelde yaparlar. İbn Abd el-Berr'in epistemik yaklaşımına göre filozofların ortaya koyduğu yüce/a'lâ bilim, tamamıyla kesbî/kazanılmış bir karakterdedir. Oysa bu bilimin vahyî yani tevatür habere dayanan zarûrî/önsel bir özü de bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla o, filozofları, bu özü görmemekle itham etmektedir.⁸¹

b-) Aşağı/Esfel Bilimler:

İbn Abd el-Berr, filozofların esfel/aşağı bilim konusunda din ehliyle aynı görüşte olduğunu savunur ve bu konuda hiçbir açıklama vermez. Yani onca filozoflar da, esfel/aşağı bilimlerle, epistemik olarak alışkanlığa ve tekrara dayanan birtakım sanatları kastederler.⁸²

c-) Orta/Evsat Bilimler:

İlm el-evsata yani orta bilime gelince, filozofların bunu kendi içinde dörde ayırdıklarını ileri sürer ve onlarca bu dört bilim, orta bilimlerin reisleri konumundadır. Bu bilimler, musiki, hesap, tencîm/yıldızlar bilimi ve tıbtır.⁸³ Bu dört bilim, orta/evsat bilimlerin reisleri olduğuna göre bunların alt dallarının da var olduğunu çıkarsayabiliriz; ancak İbn Abd el-Berr, sadece bu dört bilimi ele alır. Bu bağlamda İbn Abd el-Berr'in sunduğu bu tasnifin İslam filozoflarının bilim tasnifinin oldukça eksik bir kopyası olduğunu söylemek gerekir. Zira İbn Abd el-Berr ile terminoloji ortaklığını göz önüne alarak İbn Sînâ'dan yola çıkarsak, tasnifin önemli ölçüde bilgi

⁸⁰ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 790.

⁸¹ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 790.

⁸² Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:I, s. 790.

⁸³ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 790.

eksikliği içerdiğini, söylemek gerekir.⁸⁴ Tekrar anımsatmak gerekirse, filozoflar arasında farklılıklar olmakla birlikte, onlar, bilimleri nazarı ve amelı olarak ikiye ayırır. Sözgelimi nazarı bilimlerin c bölümünün olduğunu söyleyen İbn Sınâ, bunları tabii bilimler (el-ilm el-esfel), riyazi bilimler (el-ilm el-evsad), ve ilahı bilimler (el-ilm el-a'la) olarak belirler. O, ilahı, riyazi ve tabii bilimleri de kendi altında alt sınıflara ayırır. Ameli akla ait pratik bilimleri ise, ahlak, siyaset ve ev ekonomisi olarak belirler. Oysa İbn Abd el-Berr'in filozoflara mal ettiği bilim sınıflaması oldukça farklıdır.

1-) Musiki Bilimi:

İbn Abd el-Berr'e göre filozofların anladığı anlamda musiki, melodileri düzenlemek, sesleri tadil etmek, müzik aleti almak ve müzik seslendirmek (melâhı) gibi durumların hükümlerini bilmekle ilgilidir. Ona göre musiki bilimi, tüm din adamlarınca bilim ve iman şartlarına uymadığı için yasak ve uzak durulması gereken bir etkinlik olarak görülmüştür.⁸⁵ Buradaki bilim ve iman şartları değimine dikkat etmek gerekir, zira bu deyiş, bilim ve iman arasında bir ayırım gözetilmediğini göstermekte, bilimin birliği ilkesine gönderme yapmaktadır. İbn Abd el-Berr, bu yasak karşısında eleştirel bir şey söylemez; buradan bu eleştirileri kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁶ Yani ona

⁸⁴ İbn Abd el-Berr'in felsefe ve felsefi bilimlerle ilgili bilgi eksikliğinin iki temel nedeni bulunmaktadır: İlki, eğitiminde felsefe hiç yer almamıştır; ğretmenlerinin hadisi ve fıkıhi olması buna açıkça işaret etmektedir. Bkz. Nevzat Tartı, *İbn Abdil-Berr ve et-Temhid`indeki şerh Metodu*, s. 18 vd. İkincisi ise, genel anlamda Endülüs'te felsefi bilimlerin gelişimiyle ilgilidir. Felsefe Endülüs'e ilk kez II. Abdurrahman döneminde yani 10. yüzyılda girmiş, Kurtubalı Muhammed b. Meserre (l. 931)'de ilk meyvelerini vermiş, ancak zındık olarak itham edilmiştir. Gerçek anlamda felsefe Endülüs'te 12-13. yüzyıllarda, İbn Bacce (l. 1138), İbn Tufeyl (l. 1185), İbn Rüşd (l. 1198) ile gelişecektir. Bu anlamda, İbn Abd el-Berr'in yaşadığı dönemde Endülüs'te hem felsefi birikim çok azdır hem de kelâm gibi felsefe ve hatta mantık zındıklıkla özdeşleştirilmiştir. Bu açıdan onun felsefe ve felsefi bilimlerle ilgili bilgi eksikliği olağan sayılmalıdır. Endülüste felsefenin gelişimi için bkz. Mehmet zdemir, *Endülüs Müslümanları (İlim ve Kültür Tarihi)*, s. 52 vd.

⁸⁵ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 790.

⁸⁶ İslam dünyasında musikiye ilişkin farklı yaklaşımlar için bkz. Lenn E. Goodman, *İslâm Hümanizmi*, s. 80 vd.. Mehmet zdemir'in de kaydettiği gibi, musiki hem İslamın doğusunda hem de batısında din bilginleri tarafından meşruluğu tartışmalı bir etkinlik olmuştur; ancak, gündelik yaşamın ve sarayın ayrılmaz bir

göre musiki, bir bilim olarak bilim ve imanın ilkelerine göre bilim taksonomisinde yer almamalıdır.

2-) Hesap Bilimi:

İbn Abd el-Berr, filozofların hesap biliminin, sayılar, çarpma, bölme, toplama, kare ve kare kökleri ile ilgili olduğunu ve tüm sayılar, çizgi-doğru, daire, nokta, şekillerin birbirine göre konumu ve şekillerden çıkarsanan sonuçlar (ihrâc el-eşkâl) gibi unsurların bu bilimle bilindiğini söyler.⁸⁷ Yani hesap biliminin içine aritmetik ve geometriyi yerleştirir. Ardından İslam dünyasında bilimlerin ele alınışında çok yaygın olarak karşımıza çıkan pragmatik bir tutumla, bu bilimin dinî-dünyevî yararlarını sıralar ve bu yararlardan yola çıkarak onu temellendirmeye yönelir. Onca bu bilimle, miras hesaplaması, vasiyetler, namaz vakitleri, zekat hesaplaması, alış-veriş, yılların sayısı, gelip geçen zaman, yıllar, aylar, gece ve gündüz, saatler, ayın menzilleri, Tanrı'nın takdiri doğrultusunda yıldızların doğması, burçların değişmesi, güneş ve ay yılının hesaplanması gibi işlemler yapılır.⁸⁸ Bu haliyle din bilginlerinin hesap bilimini onayladığını ima eden İbn Abd el-Berr bu bilimle ilgili anlaşıldığı kadarıyla olumlu bir tutum takınır. Ancak, hesap bilimini içine dahil ettiği geometri ve geometrik yöntemlerle, yıldızlardan hüküm çıkarmaya yöneldiğini kaydeder ve buna karşı cephe alır. O, hesap ilmiyle ilm en-tencim arasındaki bağa değinerek şöyle der:

*"Hesap bilimi konusunda aşırıya gidilmiş, bu bilimle uğraşanlar, yıldızlardan hükümler çıkarmaya yönelmişlerdir. Oysa bu bilim yerilmiştir, bununla ancak yolunu saptırmış ihtirash kimseler ilgilenir."*⁸⁹

3-) Tencim Bilimi:

Filozofların anladığı anlamda İlm-i tencim, yıldızlarla ilgilidir ve yıldızların konumu, burçlar ve bunlardan yola çıkarak gaybı bilmeye yönelik bir bilimdir.⁹⁰ O, tencim bilimine üç gerekçeyle karşı çıkar:

İlk gerekçesi gaybın akıl yürütmeyle/istidlâl ile bilinmeyeceği esasına dayanır. Ona göre bilim ehli ve din bilginleri, hiçbir kimsenin yıldızlardan yola çıkarak akıl yürütme yoluyla gaybı bilemeyeceğini, gaybın, Tanrı'nın nebiye vahiy yoluyla bildirmesi dışında bilinmesinin mümkün olmadığını

parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (İlim ve Kültür Tarihi)*, s. 116.

⁸⁷ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:I, s. 790.

⁸⁸ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 790.

⁸⁹ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 790-791.

⁹⁰ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 791.

söylemişlerdir. Onlara göre gaybı bilmeye çalışanlar, cahiller, akli kısılar ve ihtiraslı kimselerdir. Oysa dünyada olacak şeyleri olmadan önce bilmek imkansızdır. Yıldızlara bakarak geleceği bileceğini iddia eden ihtiraslı kimseler, kuş uçurma yoluyla fala bakma, cinlerden yararlanarak geleceği bilme, nesnelere ve kemik parçalarına vb. bakarak kehanette bulunma gibi aklın kabul etmediği başka şeylerle de uğraşırlar.⁹¹ Bir Endülüslü olarak İbn Abd el-Berr'in söz ettiği bu durum, aynı biçimde yine Endülüslü bir düşünür olan İbn Haldun'da da karşımıza çıkmaktadır.⁹² Buradan, anılan bölgede, halk arasında bu tür etkinliklerin yaygın olduğu gibi bir sonuç çıkarsamak olasıdır. Bunun temel nedenini, bu bölgelere Mesleme el-Mecritî tarafından sokulan ve yaygınlaştırılmaya çalışılan İhvân es-Sâfâ'nın risalelerinin⁹³ etkisine bağlamak olasıdır.

İbn Abd el-Berr'in ilm et-tencim ve buna ilişkin şeylere karşı çıkmasının diğer nedeni, bunların epistemik temelinin sakatlığı ile ilgilidir. Zira bunların hepsi asılsızdır; çünkü burhâna yani kesin öncüllere ve kesin kanıtlara dayanmazlar. Bu açıdan bu yollarla elde edildiği söylenen bilgiler, tıpkı dayanakları gibi asılsızdır.⁹⁴

Üçüncü gerekçesiye, dinen ve geçmiş büyükler tarafından bu bilimin yasaklanmasıdır. Gaybın sadece vahiy yoluyla peygamberlerin bileceğini söyleyen İbn Abd el-Berr, bu bilimin yasaklılığı konusunda Hz. Peygamber, Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekr ve İbn Abbas gibi dini öncülerden haberler nakletmeyi de ihmal etmez.⁹⁵ Nitekim onca, Hz. Peygamber, 'eğer ilm en-nücüm saptırmazsa, Tanrı bu Arap yarımadasını şirkten temizledi'⁹⁶ buyurmuş, yine 'kaderden, yıldızlardan ve sahabelerimden konuşulunca susun'⁹⁷ demiş; 'ilmi nücûmdan bir şey iktibas eden, sihirden bir şube iktibas etmiştir ve artırılmaması gerekeni artırmıştır'⁹⁸ diyerek bu bilimi yasaklamıştır. Hz. Ömer, "ilmin nücûm hakkında karada ve denizde yolu şaşmayacak kadarını öğrenin gerisini terk edin"⁹⁹ demiş, Hz. Ebu Bekr de,

⁹¹ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 791.

⁹² Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 655 vd.

⁹³ Bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (İlim ve Kültür Tarihi)*, s. 56.

⁹⁴ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 791.

⁹⁵ Bkz. İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 791-795.

⁹⁶ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 793.

⁹⁷ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 795.

⁹⁸ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 792.

⁹⁹ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 791.

'yıldızlarla yolu bulacak kadarını öğrenmekte bir beis yoktur, fazlasını terk edin'¹⁰⁰ görüşünü ileri sürmüştür. Yine İbn Abbas, 'yıldızlara bakıp hüküm çıkarılanların dinlerinin olmadığını' söylemiştir.¹⁰¹

Şu halde, İbn Abd el-Berr'e göre, ilm et-tencim, gaybden haber verdiği, epistemik olarak burhanî/kesin kanıtı dayalı bir temele oturmadığı ve dinen yasaklandığı için geçersiz bir bilimdir. İbn Abd el-Berr'in ilm et-tencime karşı çıkışı ile Gazzalî'nin karşı çıkışı neredeyse birebir örtüşmektedir.¹⁰² Ancak onun, gaybden haber verme iddiasında olmayan, burhanî/kesin kanıt temeline dayanan ilm en-nücum'a karşı olmadığını kaydetmek gerekir. Karşı olması da beklenemezdi; zira İslam'da ibadet vakitlerini belirlemek, takvim oluşturmak vb. için ilm en-nücum gerekli ve hatta zorunludur.¹⁰³

4-) Tıp Bilimi:

İbn Abd el-Berr'e göre filozofların orta/esvat biliminin sonuncusu olduğunu söylediği tıbbı gelince, yeryüzü bitkilerinin tabiatı, ağaçları, suları, madenleri, cevherleri, yiyecekleri, tatları, kokuları, dört unsur ve erkanını, hayvanların özellikleri, beden tabiatı, organlar ve organların hastalıkları, bedene ilişen arızalar, zamanın ve beldelelerin tabiatları, sükûn ve hareketin yararları, devâ türlerini ve yumuşak huyluluğu-ahlakiliği (rıfk) ve siyaseti konu alır.¹⁰⁴ Bu açıdan bu bilimin din açısından faydaları çoktur. İbn Abd el-Berr'in tanımlamasıyla tıp bilimi, botanik, mineroloji, zooloji, bedeni tıp, eczacılık, coğrafya, jimnastik, ahlak ve siyaset gibi çok geniş bir alanı kapsamaktadır. O, bu bilim için eleştirel bir yargıda bulunmaz; aksine din için yararlı olduğunu kaydeder. Onun bu bilimin içeriğini bu denli geniş tutması, tıbbı İslam dünyasında bir muhalefet olmadığı düşünüldüğünde, dinsel gerekçelerle karşı çıkılan kimi felsefî bilimleri¹⁰⁵ meşru bir temele oturma çabası olarak yorumlanabilir. Ancak onun tıpla doğrudan ilişkili olmayan pek çok şeyden söz edip, tıbbın temeline oturan anatomi ve

¹⁰⁰ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 792.

¹⁰¹ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 793.

¹⁰² Bkz. Gazâlî, *İhyâ.*, cilt: I, s. 33.

¹⁰³ İslam dünyasında ilm en-nücum'un meşruluğu konusunda tartışmalar için bkz. Hasan Aydın, "Kozmolojik Temelleri Işığında İhvân es-Safa'da Astroloji ve Astrolojinin Meşruluğu Sorunu", *Kader*, 9/1, 2011, s. 179-198.

¹⁰⁴ İbn Abd el-Berr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fazlihi*, cilt:II, s. 795.

¹⁰⁵ Endülüs'te felsefî bilimlere karşı çıkışla ilgili olarak bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (İlim ve Kültür Tarihi)*, s. 52 vd.

teşrihten söz etmemesi, oldukça anlamlıdır; bu sessizlik bir yasaklılığın ifadesi olarak yorumlanabilir.¹⁰⁶ Onun rıfk ve siyaseti, tıbbın içine dahil etmesi de oldukça ilginçtir; belki bununla İslam geleneğinde Platon kökeninde geliştirilen et-tıb er-ruhânîyi¹⁰⁷ kastediyor olabilir.

V. Sonuç ve Değerlendirme:

İbn Abd el-Berr'in epistemolojisinden yola çıkan ve bilimler sınıflamasına yönelen yukarıdaki çözümlerimiz neye işaret etmektedir? Ya da bize ne söylemektedir? Tarihsel bir perspektifle baktığımızda, onu nasıl yorumlamamız gerekmektedir? Bana öyle geliyor ki, yukarıdaki çözümlerimiz özgün bir düşünürle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Bu özgünlüğün üç boyutu bulunmaktadır:

İlki, İbn Abd el-Berr'in epistemolojiyle ilişkilidir. O, kimi bilgi eksiklikleri olmakla birlikte kelâmcıların ortaya koyduğu epistemolojik zeminden, zarûrî/önsel-kesbî/kazanılmış bilgi ayrımından yola çıkarak, döneminde gözlemlediği bilim sınıflamalarını önce nesnel bir biçimde ortaya koymakta, ardından da eleştiriye tabi tutmaktadır. Onun kelâm kökenli epistemolojisi, bilimleri İslam düşünce geleneğinde yaygın olduğu gibi, kategorik bir biçimde aklî/felsefî ve nakli/dinî şekilde ayırmaya olanak vermemekte, daha çok bilimlerin birliği ilkesine yol açmaktadır. Zira, zarûrî/önsel-kesbî/kazanılmış bilgi ayrımı, her türden bilgide akıl, duyu, haber gibi epistemik kaynakları gündeme getirmektedir. Aklî-naklî ayrımının, dinî bilimlerde, aklın yer almadığını ima eden sonucu karşısında İbn Abd el-Berr'in epistemik zemininin, İslam düşünce pratiği açısından daha gerçekçi olduğu söylenebilir. Bu açıdan selefi bir düşünür olarak, dini bilimlerde akla önemli bir yer ayırması oldukça anlamlıdır. Bu sonuç bize, selefi düşünürlerin akıl-nakil ilişkileri konusunu, ana kaynaklar ışığında yeniden sorgulamamız gerektiğini salık vermektedir.

İkincisi, İbn Abd el-Berr'in betimsel yöntemiyle ilgilidir. O, din adamlarının ve filozofların yaptığı bilim sınıflamalarını aktararak, 10. yüzyıl Endülüs'ü ile ilgili kimi ipuçları vermektedir. Betimsel tutumu buna açıkça

¹⁰⁶ Bu yasak konusunda bkz. Toby E. Huff, *Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi (İslâm Dünyası, Çin ve Batı)*, çeviren: İnan Kalaycıoğulları-Ertan Tağman-Aynur Yetmen, Epos Yayınları, Ankara 2008, s. 225 vd.

¹⁰⁷ Bkz. Mehmet Bayrakdar, "The Spiritual Medicine of Early Muslims", *The Islamic Quarterly*, vol: 29, sayı: 1, 1985, s. 2 vd.

işaret etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, 10. yüzyıl Endülüs'ünde, bilimlere ilişkin iki temel yaklaşım söz konusudur. Birisi din adamlarının, diğeri ise filozofların bilim anlayışına gönderme yapmaktadır. Yine anladığımız kadarıyla, gerek din adamları gerekse filozoflar, bilimleri yüce/ala, aşağı/esfel ve orta/evsat olarak üçe ayırmaktadırlar; ancak bunların içeriğini doldururken, aşağı/esfel bilim hariç diğerlerinde ayrılığa düşmektedirler. İbn Abd el-Berr, döneminde din adamlarının ve filozofların bilgi sınıflamasını aktarırken, din adamlarının bilim sınıflamasında sadece dini bilimlerin yer almadığını göstermesi, din adamlarının en yüce bilim olan dinî bilimler yanında bir takım sanatları, hendese ve tıp gibi bilimleri, bilim taksonomisine koyduklarını göstermesi açısından oldukça özgün bir bilgi sunmaktadır. Bu, açıkça bilimin birliği ilkesinin vurgulanması ve aklı-naklı ayrımının bir reddi olarak yorumlanabilir.

Üçüncüsü, İbn Abd el-Berr'in eleştirel tutumunda yatmaktadır. O, din adamlarının ortaya koyduğu bilim sınıflamasını aynen aktarıp eleştirel bir tutum sergilemezken, felsefecilerin ortaya koyduğu kimi bilimleri onaylar kimini ise eleştirir. Eleştirilerinde takındığı tutum büyük ölçüde Gazzâlî'yi anımsatmaktadır. Diğer bir deyişle, eleştirilerinde hem epistemik gerekçelere hem de dinsel gerekçelere yer verir. O, filozofların yüce/a'lâ bilimlerini sırf akla dayandığı için eleştirir, eleştirisinde kitap ve sünnete vurgu yapar ve detaylı bir eleştiri sunmaz; aşağı/esfel bilimlerini tıpkı din adamlarının gibi olduğunu söyler. Ancak orta/evsat bilimler söz konusu olduğunda, hesap bilimini ve tıbbî onaylar, müziği dinen mahzurlu sayar, ilm et-tencimi, geleceği bilmekle ilişkili görüldüğü için, hem epistemik hem de dini gerekçelerle reddeder, ancak geleceği bilme iddiası olmayan, burhana dayanan ilm en-nücum'a ses çıkarmaz. Öte yandan tıp biliminin içerisine, tabiat, botanik, mineroloji, zooloji, bedeni tıp, eczacılık, coğrafya, jimnastik, ahlak ve siyaset gibi pek çok alanı sığdırır. Böylelikle, kendi bilim taksonomisini açıkça belirtmese de, eleştirilerinden yola çıkarak yeniden yapılandırmak mümkündür. Bu taksonomi din adamlarının bilim sınıflamasını onaylamakla birlikte eksik bulduğunu, filozofların taksonomisini ise kimi noktalarıyla kabul etmediğini göstermektedir.

Şu halde, İbn Abd el-Berr'in bilim sınıflamasını yeniden inşa etmek gerekirse şu şekilde bir tabloyla karşılaşmak olasıdır: Bilimler, yüce/a'lâ, aşağı/esfel ve orta/evsat olarak üçe ayrılır: Yüce/a'lâ bilim, din bilimleridir; bu bilim ise, kelâm'a karşılık geldiğini düşündüğümüz tevhid ve ihlas bilimi, hadis ve fıkıh ile dinî bilimlerin aracı olan dilbilimden ibarettir. Aşağı/esfel

bilim, binicilik, katiplik, vb. sanatları içerir. Orta/evsat bilim ise, hendese, tıp, ilm el-hesab ve astrolojiye bulaşmayan ilm en-nücum' u içermektedir. Onun tıp bilimini pek çok tabiî bilimi içerecek bir genişlikte sunduğunu tekrar anımsatmak gerekir.

İbn Abd el-Berr'in filozofların bilim sınıflamasını ele alırken, pratik bilimlerden bağımsız disiplinler olarak söz etmemesi ilginçtir. Sadece tıp biliminden söz ederken, "rıfk ve siyâse" deyişini kullanır ve kanımca bu, felsefecilerin et-tıb er-rûhânî deyişiyile karşıladığı ahlak karşılığı kullanılmış olsa gerektir. Aynı durumun diğer bir Endülüslü düşünür olan İbn Haldun' da da gözlemlendiğini belirtmek gerekir. Kanımızca, bunun nesnel nedeni, İbn Abd el-Berr'in yaşadığı dönemde, felsefi bilimlere ilişkin yeterli bilgi bulunmaması; öznel nedeni ise, İbn Abd el-Berr'in bunları daha çok fıkıh içerirse dahil etmesi olabilir. Benzer bir ilginçlik, mantık bilimine, ne din adamlarının ne de filozofların taksiminde yer verilmemesidir. Din adamlarının taksonomisinde yer almaması bir ölçüde kabul edilebilir ama felsefede buna yer vermemesi oldukça ilginçtir. Bunun nedeni, İbn Abd el-Berr'in, mantığı bir bilim olmaktan çok felsefenin aracı olarak gören ekole dayanması ya da kıyasa olumsuz yaklaşmadığı düşünülürse, Endülüs'te yaşadığı dönemde muhalefetle karşılaşan bu bilimle ilgili susarak ona onay verme isteği olabilir.